

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.5:316.462:343.226

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК ЗА ЗАЯВАМИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯМИ ПРО ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА

Жупіна О.С., аспірант

Запорізький національний університет

У статті автор розглядає особливості, специфіку та порядок проведення перевірочних дій під час здійснення перевірок за заявами та повідомленнями про перевищення влади та службових повноважень, пов'язаних із застосуванням насильства. Крім того, автор наводить перелік інших заходів, які можуть бути вжиті під час проведення відповідних перевірок.

Ключові слова: службова особа, посадова особа, представник влади, перевищення влади, насильство.

Жупіна А.С. ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ПРОВЕРОК ПО ЗАЯВЛЕНИЯМ И СООБЩЕНИЯМ О ПРЕВЫШЕНИИ ВЛАСТИ И СЛУЖЕБНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПРИМЕНЕНИЕМ НАСИЛИЯ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье автор рассматривает особенности, специфику и порядок проведения проверочных действий при проведении проверок по заявлениям и сообщениям о превышении власти и служебных полномочий, связанных с применением насилия. Кроме того, автор приводит перечень других мероприятий, которые могут быть использованы при проведении соответствующих проверок.

Ключевые слова: должностное лицо, служебное лицо, представитель власти, превышение власти, насилие.

Zhupina A.S. FEATURES OF CONDUCTION VERIFICATION COMMUNICATION AND INFORMATION ABOUT EXCEEDING AUTHORITY OR EMPLOYMENT POWERS COMBINED WITH THE APPLICATION OF FORCE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In the article author citing features, specification and order of conduction verification communication and information about exceeding authority or employment powers, combined with the application of force. Also, author citing measures, that maybe undertake.

Key words: official person, public officer, person vested with power, exceeding authority, violence.

Питання додержання прав людини, зокрема, у частині заборони катування та безпідставного застосування насильства під час здійснення кримінально-процесуальної діяльності завжди було і залишиться актуальним.

Статтю 28 Конституції України передбачено, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [1].

Згідно з вимогами статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» [2].

Відповідно до положень статті 3 Конституції України, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Абсолютна заборона катувань і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, очевидно, тягне за собою необхідність боротьби з відповідними проявами, коли ця заборона порушується. Проблема застосування насильства та факти катування при перевищенні влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів України викликає занепокоєння не лише українських правозахисних організацій, а й у міжнародних правозахисних структур, через численне збільшення отриманих відповідними організаціями

скарг, де йдеться про випадки, коли держава не притягує до відповідальності службових осіб, які вдалися до жорсткого поводження, тобто до перевищення влади або службових повноважень.

З кожним роком Європейський суд з прав людини виносить значну кількість рішень, по яких встановлюються та підтверджуються факти порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, внаслідок чого державам висувається вимога щодо ефективного розслідування обвинувачень у жорстокому поводженні та фактів, що вказують на скоєння цього злочину [3, 6].

Не є виключенням у даному випадку і Україна, що, у свою чергу, свідчить про нагальну потребу забезпечення удосконалення кримінально-процесуальної діяльності правоохоронних органів щодо розслідування вказаних злочинів.

Розділ 17 Кримінального кодексу України «Злочини у сфері службової діяльності» в частині другій статті 365 містить правову норму щодо кримінальної караності перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями [4].

Серед злочинів у сфері службової діяльності перевищення влади або службових повноважень хоча й займає питому вагу, однак, нерідко є найбільше суспільно небезпечними злочинами, які грубо порушують основні права людини та дискредитують авторитет органів влади.

Враховуючи суспільну небезпеку злочинів вказаної категорії та необхідність у деяких випадках спростування безпідставних звинувачень із приводу застосування працівниками правоохоронних органів насильства, практика пішла таким шляхом, що справи цієї категорії, як правило, порушуються лише після проведення ретельної перевірки, яка передбачена статтею 97 КПК України за зверненням відповідної особи, її родичів або очевидців події, а також за іншими приводами, які зазначені в статті 94 КПК України.

Отже, проведення перевірки в порядку статті 97 КПК України є першочерговим етапом кримінально-процесуальної діяльності держави щодо забезпечення ефективного розслідування відповідних фактів. Враховуючи, що вказаний етап кримінально-процесуальної діяльності держави є першочерговим, треба мати на увазі, що він є найбільш інформативним та змістовним, оскільки найбільш наблизений у часі до відповідної події. Крім того, вказаний етап є доволі оперативним, оскільки, з метою встановлення обставин події та виявлення достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину або їх відсутність, необхідне термінове проведення значної кількості перевірочних заходів, які мають свої особливості, зокрема у вигляді виду перевірочного заходу, порядку, терміновості та черговості його проведення тощо.

Також треба зауважити, що відповідно до вимог статті 112 КПК України провадження досудового слідства у всіх справах про злочини, які вчиненні працівниками правоохоронних органів та у сфері службової діяльності, здійснюється слідчими органів прокуратури, отже і проведення перевірок за відповідними заявами відноситься до компетенції прокурорсько-слідчих працівників.

З метою забезпечення найбільш ефективного розслідування обвинувачень в жорстокому поводженні наведемо деякі особливості проведення перевірочних дій за заявами та повідомленнями про перевищення влади та службових повноважень, пов'язаних із застосуванням насильства.

Під час проведення перевірки в числі перевірочних дій, згідно зі статтею 97 КПК України, може бути проведено опитування службових осіб або окремих громадян та витребування необхідних документів, крім того, як засвідчила практика, здійснюється проведення різноманітних досліджень, зокрема, судово-медичних, криміналістичних, біологічних тощо.

Так, якщо скарга на дії правоохоронців щодо застосування насильства та катування отримана не безпосередньо від заявника, прокурорсько-слідчий працівник, ознайомившись із її змістом вирішує питання про необхідність та доцільність, відповідно до вимог статті 190 КПК України, негайного проведення огляду місця події з метою виявлення слідів злочину та інших ймовірних

речових доказів, з'ясування обстановки події та інших обставин, які мають значення для перевірки заяви та прийняття законного та обгрунтованого рішення.

Якщо відсутня необхідність термінового проведення огляду місця події, вживаються заходи до прийняття від скаржника заяви згідно з вимогами статті 95 КПК України, під час відібрання якої заявник попереджається про кримінальну відповідальність за статтею 383 КК України за завідомо неправдиве повідомлення про злочин.

За наявності об'єктивної можливості, з самого початку проведення перевірки повинен бути ретельно опитаний заявник про всі обставини події. При опитуванні важливо з'ясувати, хто саме, де, коли, яку кількість наніс йому ударів, побоїв, інших тілесних ушкоджень, яким знаряддям, чи при виконанні службових обов'язків особа вчинила вказані дії; в яких взаєминах перебувала з ним службова особа до події; чи вживав заявник заходи самооборони й у чому саме вони виражались; чи є очевидці, обізнані про подію, що сталася; чи поодинокий випадок подібних дій службової особи або вони мали місце й раніше відносно нього або інших осіб; чи мали місце погрози застосування насильства у випадку звернення заявника до правоохоронних органів на дії службової особи тощо.

Після проведення опитування заявника та відібрання в нього відповідної заяви обов'язково необхідно вирішити питання про доцільність та необхідність застосування до неї заходів безпеки згідно з вимогами ст.52-1 КПК України. Оскільки, як правило, після з'ясування факту надходження заяви про вчинення злочину, службовою особою вживаються досить різноманітні заходи, інколи навіть злочинні, з метою схилення заявника до відкликання заяви та\або зміни свідчень що, у свою чергу, опосередковано може свідчити про скоєння службовою особою перевищення влади або службових повноважень. Крім того, у випадку наявності даних про можливе вчинення погроз або застосування насильства до заявника або його близьких осіб з боку службової особи, слідчим до порушення справи з метою запобігти вчиненню злочину може бути проведений арешт кореспонденції та зняття інформації з каналів зв'язку службової особи.

Крім того, заява та повідомлення про вчинення злочину може бути перевірена шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5]. Наведена діяльність здійснюється відповідними підрозділами, до яких не відносяться органи прокуратури, у зв'язку з чим, у разі необхідності проведення перевірки в такий спосіб прокурорсько-слідчий працівник за погодженням із керівництвом прокуратури надає доручення відповідному підрозділу на проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання злочинів, а також виявлення та фіксацію його слідів.

Під час прийняття пояснень у службової особи варто з'ясувати: час, місце події, за яких обставин відбулася подія, чи перебував він при виконанні службових обов'язків, що саме нею вчинено під час події і яким способом, характер взаємовідносин із заявником, як останній поведився під час події, що саме сталося, хто з очевидців спостерігав або знає про подію, чи відомі службовій особі його права й обов'язки, чи був він з ними спеціально ознайомлений, а також з відповідними наказами, положеннями та інструкціями; які причини ймовірного перевищення влади або службових повноважень, мотиви вчинених дій, наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями службової особи та настанням наслідків, у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків.

Під час проведення перевірки потрібно мати на увазі, що службові особи, відносно яких надійшло звернення про вчинення ними злочину у сфері перевищення влади або службових повноважень нерідко під час опитування пояснюють причини свого поведіння відносно заявника неправомірними діями останнього, посилаючись на те, що або він сам напав, або чинив опір у відповідь на їх законні вимоги. За таких обставин прокурорсько-слідчий працівник за згодою відповідної особи повинен оглянути останню, її одяг, а за наявності тілесних ушкоджень направити особу для проведення судово-медичного обстеження (далі СМО).

З метою встановлення ступеня тяжкості отриманих тілесних ушкоджень судово-медичне обстеження необхідно призначати у всіх випадках, якщо є дані про наявність ушкоджень як у заявника, так і у відповідної службової особи. Крім того, з метою виключення можливості перекручення обставин події в майбутньому доцільно призначити СМО навіть тоді, коли відомо, що на тілі заявника відсутні ушкодження. За наслідками СМО необхідно

поспілкуватися та опитати лікаря-експерта, який провадив обстеження, на предмет з'ясування механізму отримання тілесних ушкоджень.

Якщо подія відділена незначним проміжком часу, варто оглянути одяг заявника, і якщо на ньому наявні сліди (плями, схожі на кров, порізи, розриви й ін.), необхідно направити його на відповідне дослідження (біологічне, криміналістичне, медико-криміналістичне тощо).

Найціннішу інформацію про подію можна одержати від її очевидців, однак, у більшості випадків події розглянутої категорії відбуваються без участі сторонніх осіб. Хоча і в такому випадку знайти очевидців можна, оскільки заявник обов'язково кому-небудь розповість про те, що сталося, наприклад, особам, які разом із ним утримувались або з ким випадково спілкувався тощо, й похідні показання цих осіб можуть в подальшому слугувати важливим доказом у кримінальній справі.

Якщо все ж таки очевидці злочину відсутні, то поза всяким сумнівом, що за наявності відповідного технічного оснащення відділу внутрішніх справ або іншого правоохоронного органу, де, як правило, і відбувається більшість подій відповідної категорії, необхідно провести огляд відеозапису, зробленого камерами спостереження, які розташовані в приміщенні відповідного правоохоронного органу. При цьому необхідно враховувати той факт, що огляд необхідно зробити якомога скоріше, оскільки відповідні відеозаписи, які можуть мати подальше доказове значення, через обмежені технічні можливості відповідного обладнання зберігаються доволі незначний час. У випадку, якщо події відбувалися на вулиці, майдані або іншій відкритій місцевості, необхідно звернути увагу на можливу наявність камер зовнішнього спостереження поблизу розташованих торгових центрів, фінансово-кредитних установ, ювелірних салонів, ломбардів тощо. Наявність відповідного запису дасть змогу вирішити багато важливих для прийняття законного рішення питань, зокрема, про час, місце, обставини події, наявність тілесних ушкоджень у заявника та/або службової особи до події, участь інших осіб у ній, встановлення факту застосування вогнепальної зброї та спеціальних засобів тощо.

У випадку перебування заявника в правоохоронному органі обов'язково необхідно витребувати та долучити до матеріалів перевірки копії листів журналу обліку осіб, доставлених до правоохоронного органу, журналу обліку відвідувачів та журналу обліку осіб, які затримані в порядку ст.106,115 КПК України та/або перебувають у кімнатах для затриманих. За необхідності, треба опитати осіб, які в той проміжок часу перебували в правоохоронному органі, на предмет їх обізнаності про подію, особу заявника, посадовця та інші обставини.

Крім того, під час проведення дослідчої перевірки важливим є з'ясування особистості заявника, зокрема, встановлення, чи не притягався він раніше до кримінальної та адміністративної відповідальності, чи випадковий факт звернення заявника до судово-медичного експерта, органів внутрішніх справ або органів прокуратури. Чи не має на меті заявник своїм зверненням у такий спосіб помститися службовій особі за виконання нею своїх посадових обов'язків або з інших особистих мотивів, зокрема намаганням спробувати продовжити термін свого перебування в слідчому ізоляторі через затягування судового процесу або небажання бути направленим до установи виконання покарань.

Виявлення мотивів та цілей ймовірного перевищення влади або службових повноважень прокурорсько-слідчий працівник провадить за допомогою опитування очевидців, заявника, його родичів, вивчення обстановки на підприємстві, в установі або організації, аналізу події, що сталася та зібраних під час перевірки документів, матеріалів та висновків проведених досліджень.

З урахуванням обставин конкретної заяви або повідомлення про злочин прокурорсько-слідчий працівник сам особисто знайомиться із діяльністю установи або організації, де працює відповідна службова особа, у деяких випадках можливо обмежитися ознайомленням лише з окремими сторонами управлінської службової діяльності, в інших – необхідно вивчити її в цілому залежно від того, які обставини важливі для перевірки.

Здійснивши невідкладні перевірочні дії, до яких можна віднести огляд місця події та опитування осіб, прокурорсько-слідчий працівник аналізує отримані дані й вирішує питання про наявність даних, які вказують на наявність ознак злочину та їх достатність для прийняття рішення про порушення кримінальної справи. При цьому треба зосередити увагу на тому, які

конкретно злочинні дії вчинені службовою особою: або взагалі заборонені, або такі, що входять до компетенції чітко визначеного кола посадових осіб, або такі, що могли бути здійснені тільки за наявності певних умов та обставин.

Для правильного визначення форми перевищення влади або службових повноважень і характеру порушення, прокурорсько-слідчий працівник вивчає компетенцію службової особи, його права й обов'язки, долучає до матеріалів виписки із правил, інструкцій, наказів, що регламентують повноваження службової особи в тій або іншій обстановці, наприклад, порядок застосування зброї та спеціальних засобів, якщо перевірка пов'язана з їх використанням та застосуванням.

Виходячи з характеру виконуваних службовою особою функцій, особливостей його роботи, а також місця й часу події, працівник прокуратури робить висновок про те, чи у зв'язку з виконанням службових обов'язків вчинене діяння, яке перевіряється. При цьому до увагу приймається така важлива обставина як наявність у особи службових або адміністративних повноважень відносно заявника, оскільки якщо такі повноваження відсутні, то справа не може бути порушена за ознаками злочину про перевищення влади або службових повноважень.

До аналізу обставин події прокурорсько-слідчий працівник підходить за результатами оцінки характеру дій службової особи, шляхом з'ясування, чи мали вони насильницький характер, чи були вони пов'язані зі знущанням, катуваннями, мученнями, заподіянням глибоких фізичних або моральних страждань або були образливими, принижуючими честь і гідність потерпілого; які наслідки наступили в результаті застосування насильницьких дій чи можуть вони бути віднесеними до істотної шкоди.

Шляхом вивчення нормативних актів, які регулюють діяльність службової особи, її права й обов'язки, визначаються, які саме приписи законів, правил, наказів, інструкцій порушені. Встановлюється характер шкідливих наслідків, які наступили, і причинний зв'язок між злочинними діями та наслідками, які наступили, а також службовий характер скоєного злочину, тобто діяння мало місце саме при виконанні службовою особою своїх обов'язків. Якщо подія відбулася поза зв'язком з виконанням службового обов'язку й займаним положенням службовою особою, воно, залежно від наслідків, які наступили, може бути визнано одним зі злочинів проти особи, самоуправством і т.д. [6, 124].

За наслідками проведення всіх необхідних перевірочних дій та оцінки всіх зібраних матеріалів, прокурорсько-слідчий працівник, за наявності достатніх даних, приймає рішення про порушення кримінальної справи за ознаками злочину, передбаченого відповідною частиною статті 365 КК України, або виносить мотивовану постанову про відмову в порушенні кримінальної справи.

Підводячи підсумки викладеного, зауважимо, що порядок здійснення перевірочних дій під час проведення дослідчої перевірки за зверненнями та повідомленнями про перевищення влади та службових повноважень має свої особливості та специфіку, проте не досить регламентований діючим законодавством, у зв'язку з чим, з метою запровадження ефективного механізму розслідування злочинів про перевищення влади та службових повноважень, які супроводжувались насильством потребує подальшої розробки та вдосконалення, адже зазначена категорія злочинів нерідко є найбільш небезпечною і не лише дискредитує органи державної влади та управління, а й грубо порушує основні права людини та громадянина, які гарантовані Конституцією України та іншими міжнародно-правовими актами, які ратифіковані Україною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коментар до Конституції України. Наукове-популярне видання. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 378 с.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 27 травня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
3. Ерік Сванідзе. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів / Ерік Сванідзе. – К.: «К.І.С.», 2009. – 144 с.

4. Кримінальний кодекс України. – Харків: «ФІНН», 2008. – 224 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>
6. Ларьков А.Н. Расследование и предупреждение должностных преступлений / А.Н. Ларьков. – Москва, 1976. – 144 с.

УДК 343.1:347.963

ПІДСТАВИ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Мала О.Р., здобувач

Національна академія прокуратури України

У статті аналізуються підстави представництва прокурором інтересів осіб, яким спричинена моральна та матеріальна шкода злочиним, при провадженні в кримінальній справі, захисту інтересів держави в кримінальному судочинстві. Визначаються особливості прокурорсько-представницьких правовідносин на стадії досудового слідства.

Ключові слова: підстави представництва, моральна шкода, матеріальна шкода, кримінальне судочинство, прокурорсько-представницькі правовідносини.

Малая О.Р. ОСНОВАНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина
В статье анализируются основания для представительства прокурором интересов лиц, которым причинен материальный и моральный вред преступлением, при производстве в уголовном деле, защиты интересов государства в уголовном судопроизводстве. Определяются особенности прокурорско-представительских правоотношений на стадии досудебного следствия.

Ключевые слова: основания представительства, моральный вред, материальный вред, уголовное судопроизводство, прокурорско-представительские правоотношения.

Mala O.R. THE BASIS FOR PROSECUTOR'S REPRESENTATION IN THE CRIMINAL PROCESS / National prosecutor's academy of Ukraine, Ukraine

The article deals with the analysis of the basis for prosecutor's representation of the people who suffered from material and moral harm afflicted by a crime during the criminal process as well as for defense of the state interests in criminal proceedings. Peculiarities of procuracy – representative legal relationship at the pre-trial stage are defined.

Key words: the basis for representation, material harm, moral harm, criminal process, procuracy-representative legal relationship.

У зв'язку зі збільшенням злочинів проти власності серед інших видів злочинів останніми роками активізувалась позовна діяльність органів прокуратури в кримінальному процесі, що зумовило чимало спірних питань при застосуванні кримінально-процесуальних норм, які регулюють позовне провадження. Серед них проблеми визначення підстав для ініціювання прокурором порушення позовного провадження в кримінальному процесі. Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час позовного провадження в кримінальному судочинстві, здійснений у роботах наступних науковців-фахівців: Азарова В.А., Альперта С.А., Бауліна Ю.В., Гошовського М.І., Грошевого Ю.М., Зинатулліна З.З., Клименка Я., Коваленко Є.Г., Кучинської О.П., Маляренка В.Т., Никоненка М.Я., Никуліна Е.С., Присяжнюка Т.М., Чельцова М.А., Циганюка Ю.В., Шадрина В.С. та інших.

У роботах вказаних авторів приділяється увага загальним положенням позовного провадження в кримінальному судочинстві, зокрема, у контексті прав потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочиним, однак, майже не досліджені особливості позовної діяльності прокурора в кримінальному судочинстві, зокрема, підстави для представництва прокурором інтересів громадян та держави.

У зв'язку із зазначеними обставинами *метою* статті є визначення та аналіз підстав